

РОЗДІЛ І. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.611

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-2-1>

ТЕНДЕНЦІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ТЕРМІНА УСІЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

Денисовець І. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
Першотравневий проспект, 24, Полтава, Україна
orcid.org/0000-0002-1424-1652
denysovets.ira@gmail.com*

Ключові слова: *словотвірна термінологія, усічення, безафіксний (безсуфіксний) спосіб творення, редеривація (зворотне словотворення), нульова суфіксація, елізія, апокопа, телескопія, утинання, дериват-утинок.*

У статті досліджено становлення термінів «усічення» та «утинання» в українській дериватології, відзначено вплив на цей процес відповідних термінів російського словотвору. З'ясовано, що в українській теоретичній і прикладній дериватології термін «усічення» постав у зв'язку з потребою морфологічного пристосування фонемного кінця твірної основи з фонемним початком словотворчого суфікса у процесі їх поєднання та утворення нового слова. Визначено, що його вважали одним із видів взаємопристосування морфем поряд із чергуванням фонем та інтерфіксацією під час афіксального словотворення. Описано, що із цим значенням досліджувана терміноодиночка кодифікована як у словотворі, так і в словотвірній морфології. Схарактеризовано співвідношення терміна «усічення» з численними термінами, ґрунтованими на відсіканні (відкиданні) частини твірної основи, супроводжуваного фонетичними змінами і без них, зокрема з такими, як безафіксний (безсуфіксний) спосіб творення, редеривація (зворотне словотворення), нульова суфіксація, елізія, апокопа, телескопія та ін., у різні періоди розвитку мовознавчої науки. Акцентовано, що усічення твірної основи можливе не лише під час афіксації, а й за відсутності в похідних словах будь-яких афіксів. Констатовано, що таке явище спостерігаємо утворенні складноскорочених слів різних типів. Його названо абрєвіатурним усіченням основ або абрєвіатурним типом скорочення, на основі якого виокремлено абрєвіаційний тип словотвору, чи абрєвіацію, суть якої полягає в утворенні слова-абрєвіатури внаслідок скорочення слів відповідного номінативного словосполучення. Простежено тенденцію щодо функціонування терміна «елізія», зокрема з'ясовано, що в українському словотворі цей термін не став широкоживим, очевидно, тому, що явище, яке ним названо, не характерне для словотвірних актів української мови. Виокремлено специфічні особливості двох термінологічних одиниць на сучасному етапі розвитку української дериватології: усічення як морфологічного явища та утинання як самостійного способу словотвору. Установлено, що в прикладній українській дериватології переважають терміни безафіксний словотвір, безафіксне словотворення, безафіксний спосіб творення, які лінгвісти витлумачують на підставі усічення твірної основи.

TRENDS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE TERM TRUNCATION IN UKRAINIAN DERIVATOLOGY

Denysovets I. V.

*Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies,
Culture and Documentation
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»
Pershotravneva Avenue, 24, Poltava, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1424-1652
denysovets.ira@gmail.com*

Key words: *word-forming terminology, truncation, affixless (suffixless) way of creation, rederivation (reverse word formation), zero suffixation, elision, apocope, telescope, trimming, truncation-derivative.*

The article is devoted to the formation of a system of terms to define the concept of «cutting off» the phonemic end or a certain part of the creative basis in the process of new words formation in the Ukrainian language, which contributes to the terminological order in Ukrainian derivatology. Formation of the terms truncation and trimming in Ukrainian derivatology, notes the influence of the corresponding terms of Russian derivatology on this process is studied in the article. The correlation of the term truncation with numerous terms based on the clipping (rejection) of the part of the creative basis, accompanied by phonetic changes and without them, in particular with such as befixless (suffixless) method of creation, rederivation (inverse word formation), zero apophysis telescope, etc., in different periods of linguistics development. The characteristic features of two terminological units at the present stage of development of Ukrainian derivatology are singled out: truncation as a morphological phenomenon and truncation as an independent way of word formation. It was found that truncation of the creative basis is possible not only during affixation, but also in the absence of any affixes in derived words. This phenomenon is observed in the creation of complex words of different types. It is called an abbreviation truncation of bases or an abbreviation type of abbreviation, based on the abbreviation type of word formation is distinguished, or an abbreviation, the essence of which is the formation of an abbreviation word due to abbreviation of words of the corresponding nominative phrase. There is a tendency for the term Elysium to function, in particular, it was that this term has not become widely used in Ukrainian word formation, apparently because the phenomenon it calls is not very characteristic of word-forming acts of the Ukrainian language.

It is found out that in Ukrainian theoretical and applied derivatology the term truncation appeared in connection with the need for morphological adaptation of the phonemic end of the creative basis with the phonemic beginning of the word-forming suffix in the process of their combination and formation of a new word. It was considered one of the types of mutual adaptation of morphemes, along with the alternation of phonemes and interfixation during affix word formation. With this meaning it is codified both in word formation and in word-forming morphology.

Постановка проблеми. На кожному етапі розвитку мови та її вноормування постає потреба в дослідженні мовних явищ, що не мають однакового потрактування, чіткої дефініції, єдиного термінологічного найменування, щоб кодифікувати та запровадити його в мовну практику. Однією з надважливих у лінгвоукраїністиці є проблема

формування та кодифікації дериватологічної терміносистеми сучасної української літературної мови, передусім тривалих пошуків адекватних термінологічних назв для понять словотвору як окремої галузі лінгвістичних знань.

Одним із таких понять є «усічення твірної основи». Як засвідчують дослідження зі сло-

вотвору української та інших мов, воно з'явилося після того, як було сформовано основні засадничі поняття словотвору: «твірна (словотвірна) основа», «словотворчі афікси» (словотворчі суфікси, словотворчі префікси), «словотвірне значення», «словотвірний акт», «спосіб словотворення» та ін. Його появу зумовила морфологічна причина, а саме неможливість поєднати твірну основу і словотворчий суфікс під час утворення нового слова через те, що між ними поряд опинилися фонемні сполучення, не характерні для української мови, які не відповідають нормам дистрибуції фонем на морфемних стиках. Для їх поєднання потрібно відкинути одну-дві, а іноді й більше кінцевих фонем твірної основи: голосну або приголосну чи навіть фонемне сполучення.

Розширення і поглиблення теорії способів словотвору, підвалини яких було закладено в перших граматиках української мови та в описах граматичної системи, спричинило виокремлення способу словотвору, ґрунтованого на усіченні (відсіканні) твірної основи. Його названо безафіксним способом словотворення в межах безафіксного словотворення на противагу афіксальному. Цей спосіб передбачає утворення нових слів без афіксів (префіксів та суфіксів). Проте за своїм обсягом поняття «безафіксний спосіб» ширше від усічення, адже без афіксів утворені нові слова способом складання, зокрема й абрєвіації, лексико-синтаксичним, лексико-семантичним, морфолого-синтаксичним та іншими, тому термін *безафіксний спосіб*, який звузили до *безсуфіксний спосіб*, теоретики словотвору вважали невдалим [6, с. 97–98]. У деяких граматиках української мови в межах безафіксного словотвору виокремлено в самостійний спосіб *усічення*, згідно з яким нові слова утворюють за допомогою відкидання частини твірної основи [7, с. 26], тоді інші дослідники поняттям «усікання» оперували вузько – для називання процесів творення переважно розмовних слів унаслідок усікання прикметникових та іменникових основ у межах абрєвіаційного способу словотвору, що ґрунтований, як відомо, на скороченні слів базового номінативного словосполучення [20, с. 33].

Наслідком пошуків точного найменування безсуфіксного способу стало введення терміна *спосіб нульової суфіксації*, а згодом – *нульсуфіксальний спосіб творення* [23, с. 78].

Як бачимо, проблема відсікання твірної основи привертала увагу українських мовознавців у двох аспектах: морфологічному як умові поєднання сусідніх фонем під час утворення нових слів та словотвірному як способу творення нових слів, однак досі не простежуємо чіткості та однастайності щодо термінологічного найменування цих явищ. У науковому вжитку оперують такими най-

відомішими термінами, як *усічення*, *безафіксний (безсуфіксний) спосіб творення*, *нульова суфіксація*, *нульсуфіксальний спосіб*, і менш поширеними, серед яких – *елізія*, *апокопа*, *десуфіксація*, *регресивний спосіб творення слів*, *редеривація (зворотне словотворення)*, *телескопія*, *утинання* та ін.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісно простежити становлення системи термінів для означення поняття «відсікання» фонемного кінця або певної частини твірної основи у процесі утворення нових слів в українській мові, що посприяє термінологічному впорядкуванню в українській дериватології.

Мета статті – проаналізувати етапи та особливості становлення термінів, уживаних в українському словотворі для означення відсікання (відкидання) фонемного кінця або частини твірної основи у процесі утворення нових слів, обґрунтувати доцільність використання одних і недоцільність інших термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усіченням, як уже було зазначено, найперше назвали морфологічне явище, пов'язане з морфологічним пристосуванням фонемного кінця твірної основи з фонемним початком словотворчого суфікса. Його вважали одним із видів взаємоприсосування морфем поряд із чергуванням фонем та інтерфіксацією під час афіксального словотворення [14, с. 137–138; 10, с. 181].

Цедосить помітно в дослідженнях 60–80-х років ХХ ст., присвячених вивченню суфіксального творення іменників, прикметників та дієслів в українській мові [28, с. 81–82, 88–89; 10, с. 181–183]. Дехто з дослідників паралельно з терміном *усічення* вживав або подавав у дужках термін *елізія*, пор.: «...усічення (елізія) ґрунтується на певних закономірностях поєднання словотворчих морфем у слові» або «у системі словотворення зменшено-емоційних іменників елізія не належить до поширених морфологічних явищ, на основі якого реалізується словотвірний акт» [10, с. 181]. Таке отожднення було безпідставним, якщо зважити на дефініцію *елізії* в пізніших довідкових працях, пор.: елізія – випадання кінцевого голосного у слові, що стоїть перед словом з початковим голосним; злиття голосних [27, с. 246]. Щоб розмежувати усічення як морфологічне і як словотвірне явище, І.І. Ковалик застосував на означення першого термін *елізія* [19, с. 161–162].

Явище *усічення* в 90-х роках ХХ ст. В.О. Горпинич витлумачив двовекторно. З одного боку, це – морфологічний процес усікання кінцевих звукових сегментів під час перетворення мотивувального слова у твірну основу у процесі утворення нової лексеми, підготування твірної основи до приєднання словотворчого засобу [11, с. 183]. Тут він надав перевагу термінові *елізія* і

визначив причини й типи структурних *елізій* [11, с. 183–189]. З іншого боку, лінгвіст виокремив різні підтипи усічень: *аферезу* – усічення початкових складів слова (*Варварка* → *Варка*); *синкопу* – усічення середньої частини слова (*Маріца* → *Мица*); *апокопу* – усічення кінцевих частин слова (*Магдалина* → *Магда*); *абрєвіацію* – усічення компонентів словосполучення (*філологічний факультет* → *філфак*) [11, с. 189].

В українському словотворі термін *елізія* не став широкоживаним, очевидно, тому, що явище, яке ним названо, не дуже характерне для словотвірних актів української мови.

Уведення до українського словотвірного вжитку терміна *усічення* на означення морфологічного явища, на нашу думку, було зумовлене впливом словотвірної термінології російської мови, де в той самий період її становлення набув поширення термін *усечение*, співвідносний за видовою ознакою з дієсловом недоконаного виду *усекать* і дієсловом доконаного виду *усечь*. В українській мові іменник *усічення* за видовим значенням співвідносний із дієсловом доконаного виду *усікти*, тоді як із дієсловом недоконаного виду *усікати* корелює іменник *усікання*. Цю видову пару дієслів словники української мови подають переважно зі стилістичною позначкою *застаріле*. Точнішими і стилістично не маркованими семантичними відповідниками до російської видової пари *усекать* – *усечь* та іменника *усечение* були б українська видова пара дієслів *відсікати* – *відсікти* та похідні від них іменники *відсікання* – *відсічення* або видові пари *відкидати* – *відкинути*, *утинати* – *утнути* (*утяти*) та іменники *відкидання*, *утинання* зі значенням недоконаного виду. Як бачимо, тенденція до водноманітнення української словотвірної термінології з російською тоді перемогла.

Спроба деяких українських мовознавців [7, с. 26] поширити термін *усічення* на означення окремого способу творення нових слів за подібністю відсікання твірної основи була зумовлена впливом російської дериватології, адже саме російський дериватолог М.М. Шанський виокремив усічення твірної основи в особливий спосіб словотворення і визначив його як процес утворення нових слів за допомогою скорочення, що відбувається без якого-небудь афіксального супроводу [34, с. 287]. Проте сам термін *усічення* зі значенням способу творення слів не став узвичаєним в українській дериватології. Зате на основі усічення як процедури утворення нових слів створено дефініції кількох відомих тепер способів словотвору, зокрема *безафіксного* (*безсуфіксного*), *регресивного* (*зворотного*), *редеривації* (*зворотної деривації*), *нульової суфіксації* (*нульсуфіксального способу*) та

ін., які попри відзначену спільність мають свої відмінності.

У зв'язку з розмежуванням афіксального і безафіксного словотворення в середині ХХ ст. в українському мовознавстві було виокремлено *безафіксний*, або *регресивний* (*зворотний*), *спосіб* творення слів, суть якого, за визначенням І.І. Ковалика, полягає у відкиданні частини твірної основи, щоб уможливити приєднання до неї словотворчого суфікса. У розділі «Основні структурні способи словотвору та їх взаємозв'язок» свого «Вчення про словотвір» він описав *регресивний* (*зворотний*) *спосіб* та зазначив, що серед слов'янських похідних назв і передусім назв неживих предметів трапляються деривати, які постали таким способом. До того ж називав його ще *безсуфіксним* у зв'язку з відсутністю суфіксів [20, с. 115]. Проте з терміном *безсуфіксний спосіб* не погоджувалося багато мовознавців, обґрунтовуючи своє заперечення різними причинами. Його відкидав, наприклад, відомий російський мовознавець В.В. Виноградов, бо, на його думку, якщо трактувати ту чи ту похідну лексему як безафіксну, то немає відповіді на запитання, за допомогою якого засобу виражене її дериваційне значення. Саме тому запропонував увести поняття «нульового суфікса» і «нульової суфіксації» замість безсуфіксного способу [6, с. 97–98].

У лінгвістичній практиці 60–70-х років ХХ ст. натрапляємо на послугування терміном *редеривація*, або *зворотне словотворення*, на означення способу творення, у якому не бере участі матеріально виражений афікс, а відбувається усічення твірної основи, проте усічену лексему сприймають не як похідне, а як твірне для того слова, що усіклося. Перші теоретичні описи цього явища знаходимо на прикладі англійської мови у праці «Мова» американського вченого Л. Блумфілда, який наводить приклади скорочення (усічення) твірних слів і характеризує похідні як структурно простіші одиниці [4, с. 451].

В українській дериватології на противагу російській терміни *редеривація*, *зворотне словотворення* не набули поширення, оскільки явище, яке ними позначають, обмежене, непродуктивне. В енциклопедії «Українська мова» Н.Ф. Клименко визначила *зворотну деривацію*, *редеривацію* як різновид морфологічного способу словотворення, наслідком якої є лексична одиниця, що за структурою простіша від твірної основи, і проілюструвала його парою *дояр* – *доярка*. Вона кваліфікувала його як непродуктивний спосіб словотворення, який простежуємо за діахронного підходу до словотвірних явищ [18, с. 201].

Наприкінці 60-х – у 70-х роках ХХ ст. термін *безафіксний* (*безсуфіксний*) *спосіб* у російському мовознавстві було витіснено терміном

нульова суфіксація. Ідея нульового суфікса оперта на поняття нульової морфеми, уведеної вперше І.О. Бодуеном де Куртене, який, зокрема, зазначив, що, крім морфем, які складаються з визначеної вимовно-слухової величини, ми повинні обов'язково прийняти також морфеми нульові, тобто які позбавлені будь-якого вимовно-слухового складу [5, с. 282]. Вагомий внесок у розроблення теорії *нульової суфіксації* зробили російські дериватологи В.В. Лопатін [23; 24], О.А. Земська [14] та ін. Полемізуючи з прибічниками безсуфіксного способу, В.В. Лопатін наголосив, що «найточнішим і найпослідовнішим є те, що в безафіксних словотвірних типах носієм словотвірного значення є нульовий афікс, тобто відсутність афікса в основі», і назвав такий спосіб словотворення нульовою суфіксацією [23, с. 77].

У 80-х роках ХХ ст. в українському мовознавстві Л.М. Третевич обґрунтувала перевагу терміна *нульсуфіксація* над іншими, такими як *регресивне словотворення*, *усічення*, *безсуфіксний спосіб словотворення*, і запропонувала перше дослідження іменників української мови, що постали способом нульової суфіксації [33]. Про ці одиниці в діахронійному аспекті згадувала ще Л.Л. Гумецька, досліджуючи словотвірну систему української актової мови ХІV–ХV ст. [12]. Теоретичні і прикладні аспекти нульової суфіксації поглиблено та розширено в низці праць українських дериватологів наступних десятиріч [2; 3], Т.Г. Біленко [1], В.М. Ліпич, [22], Г.М. Волинець [8]. Вони дійшли спільного висновку, що матеріально не виражена деривація, особливо субстантивна, в українській мові є досить продуктивною.

Дехто з російських та українських мовознавців кваліфікував нульову суфіксацію як окремий спосіб усічення та проілюстрував його утвореннями *зам, рок, лаб, зав* [14, с. 121; 15, с. 328]. На думку інших, у похідних цього типу формант має всі ознаки нульової суфіксації: 1) морфонологічне явище усічення твірної основи; 2) нульова суфіксація зі значенням особи та конкретних предметів; 3) нульове закінчення з граматичним значенням іменника чоловічого роду II відміни [11, с. 118].

Довідкові видання української мови зафіксували також термін *апокопа* на означення окремого способу словотворення, суть якого визначено з деякими відмінностями: в одних – це утворення нових слів унаслідок скорочення кінцевої частини слова, пор.: *метро* → *метрополітен*, *кіно* → *кінематограф* [9, с. 19]; в інших – як усікання за аббревіатурним зразком кінцевої частини твірної основи (слова) незалежно від морфемної межі: *бадмінтон* → *бад*, *дюралюміній* → *дюраль*, *плексиглас* → *плекс*, *спеціаліст* → *спец*, *оперуповноважений* → *опер* [16, с. 7]. Проте в українській теоретичній дериватології цей термін не узвичаєний,

а похідні слова, утворені за таким зразком, ілюструють інші способи творення слів, переважно безсуфіксний або аббревіацію.

Усічення твірної основи можливе не лише під час афіксації, а й за відсутності в похідних словах будь-яких афіксів. Таке явище спостерігаємо у творенні складноскорочених слів різних типів. Його названо *аббревіатурним усіченням* основ або аббревіатурним типом скорочення, на основі якого виокремлено *аббревіаційний тип словотвору*, чи *аббревіацію*, суть якої полягає в утворенні слова-аббревіатури внаслідок скорочення слів відповідного номінативного словосполучення [28, с. 33].

Особливий вид усічення основ репрезентують так звані телескопізми, тобто слова, утворені внаслідок склеювання початкової та кінцевої частини слів твірної словосполучення, тобто з усічених частин слів, пор.: *біоніка* ← *біологія* + *електроніка*, *мопед* ← *мотоцикл* + *велосипед*, *пірамеїн* ← *пірамідон* + *кофеїн*. Телескопія як спосіб словотворення відрізняється від аббревіації тим, що вона ґрунтована на різних словах, не поєднаних підрядним синтаксичним зв'язком, між базовими словами сурядні відношення [17, с. 680].

Новий етап у вживанні терміна *усічення* пов'язаний із працями А.М. Нелюби. Він акцентував увагу на тому, що в сучасній мовознавчій практиці цей термін позначає два абсолютно різних явища: *усічення* як підготовчий – морфонологічний – етап у творенні слова та *усічення* як безпосередній спосіб словотворення. Тому запропонував чітко розмежувати ці явища, увівши в науковий обіг два терміни: *усічення* як засіб морфонологічний, додатковий, супровідний у творенні слова та *утинання* як самостійний спосіб деривації, унаслідок якого з'являються нові одиниці – утинки [25, с. 184].

Услід за А.М. Нелюбою обстоюємо думку, що *утинання* на словотвірному рівні – це окремий спосіб творення дериватів, що постав як результат формальної економії в мові, схильності до раціоналізації та прагматизму. Номени, утворені способом утинання, мають ту саму семантику, що й твірне слово. До того ж похідне слово відрізняється від твірної сферою використання й стильовим забарвленням.

А.М. Нелюба констатував, що лєвова частка дериватів-утиноків постала внаслідок утинання іменників. Їхні твірні основи розрізняються за структурою (складні й прості) та етимологією (власні й запозичені). Такі деривати відрізняються ступенем величини утнутої частини та відповідним суфіксальним або флексійним дооформленням. Особливу групу лексем становлять похідні від слів іншомовного походження, які в українській мові можуть бути незручними для вимови, адже зазвичай такі слова мають складну

структуру, пор.: *тренкот* (англ.) → *тренч*. Утинання запозичених слів свідчать про рівень засвоєння їх українською мовою, про їхню релевантність сучасній українській мові [25, с. 186]. Ці номени функціонують переважно в розмовній сфері, у некодифікованому вжитку (жаргонах), що мають високий ступінь експресивності.

У монографії «Явища економії в словотвірній номінації української мови» (2007 р.) А.М. Нелюба подав вичерпну класифікацію утинків, критеріями для якої послуговували такі чинники: 1) частиномовна належність; 2) структура твірної основи – складна, проста, аббревіатура; 3) «локація» утнутої частини у структурі твірної основи (початок, середина, кінець), пор.: відприкметникові іменники з утнутим суфіксом *-н-* (*негативний* → *негатив*); утинки від складних іменників з утнутою першою або другою частиною (*вінт* → *вінчестер*, *деп* → *департамент телефон* → *фон*, *примадонна* → *прима*, *мас-медіа* → *медіа*, а *мультфільм* → *мультик*, *дезодорант* → *дезик* – з подальшою афіксацією); відіменникові утинки з утнутою кінцевою частиною простого слова (*оперативник* → *опер* – без подальшої афіксації; *фломастер* → *фломік* – з подальшою афіксацією); відіменникові утинки з утнутою середньою частиною (*фізра* ← *фізкультура*); контекстні утворення; штучне переоформлення (*шпора* ← *шпиргалка*) [25, с. 190–191]. Досить часто утинанню підлягають незмінні іменники, які не мають у мові одноструктурних слів-еквівалентів із матеріально вираженим суфіксом, пор.: *кенга* ← *кенгуру*; також утинатися може не тільки суфікс чи кінцева частина слова, а й частина кореневого морфа чи афіксоїд (*лого* ← *логопед*). Деякі з дериватів засвідчують можливість утинання вже наявного утинка, пор.: *безлімітний* → *безліміт* → *безлім* (у такому разі остання ланка – відіменникова).

Утинання твірної основи – це процес, що відбувається під час словотвірного акту, унаслідок якого твірна основа не повністю репрезентована в похідному слові, а постає у скороченому вигляді, тобто складається з меншої кількості фонем, пор.: *піаніно* → *піан(іно)іст*, *лібрето* → *лібрет(о)іст*, *кенгуру* → *кенгур(у)еня*, *дефіле* → *дефіл(е)ювати*, *мафіози* → *мафіоз(і)ний*. Утинання твірної основи спостерігаємо також у процесі творення складних слів, йому здебільшого підлягає перша твірна основа, пор.: *англійськ-ий* + *українськ-ий* → *англо-український* (замість *англо(ійськ)о-український*).

Серед утнутих утворень поширені ті, твірна основа яких базується на основі прикметника (найчастіше відносного), а в семантичному плані вони мотивуються цілим словосполученням, пор.: *синхрон* – *синхронний переклад*. Деривати-утинки,

що постали з прикметників, характеризуються семантичним включенням, їх можна зіставити із суфіксальними універбатами, проте в разі універбації словосполучення замінюється однослівним суфіксальним іменником (пор.: *читалка* ← *читальна зала*), а в разі утинання відбувається скорочення першого компонента словосполучення, пор.: *титул* ← *титульна сторінка*.

У мовознавчій практиці виокремлено два основних класи дериватів, утворених способом утинання твірної основи: відсубстантивні іменники (*фляга* ← *фляжка*, *колготи* ← *колготки*); відад'єктивні іменники (*примітив* ← *примітивний*, *норматив* ← *нормативний*, *факультатив* ← *факультативний*, *офіціоз* ← *офіціозний*, *ексклюзив* ← *ексклюзивний*, *астрал* ← *астральний*, *псих* – *психічнохворий*, *фіолет* – *фіолетовий*). Левова частка цих дериватів функціонує в усному мовленні, переважно в молодіжному сленгу, пор.: *маргінал* ← *маргінальний*, *бісексуал* ← *бісексуальний*, *позитив* ← *позитивний*, *негатив* ← *негативний*, *туса* ← *тусовка*.

Спосіб утинання, виокремлений А.М. Нелюбою, ще не набув загальновізаного термінологічного характеру. Він не зафіксований у сучасних мовознавчих енциклопедіях і не кодифікований у словниках лінгвістичних термінів. Однією з причин є маркованість, дещо розмовний відтінок лексеми *утинання*, а термін повинен бути стилістично нейтральним.

У прикладній українській дериватології з 80-х років ХХ ст. переважають терміни *безафіксний словотвір*, *безафіксне словотворення*, *безафіксний спосіб творення*, які лінгвісти витлумачують на підставі усічення твірної основи, пор.: «безафіксним способом творяться іменники від дієслівних та прикметникових твірних основ. До того ж відбувається своєрідне «укорочення» твірної основи (усічення морфем), бо дієслівні і прикметникові суфікси опускаються, напр.: *виходити* – *вихід*, *підписати* – *підпис*, *блакитний* – *блакить*» [13, с. 122].

Дехто з авторів, зокрема В.О. Горпинич у посібникові «Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія», надав перевагу термінові *нульова суфіксація* і визначив його як процес утворення похідних слів за допомогою нульових суфіксів із нульовим закінченням, які додаються до усіченої твірної основи, пор.: *наривати* – *нарив*, *відсікати* – *відсіч* [11, с. 115].

Проте в підручниках та посібниках з української мови, що побачили світ у 90-х роках ХХ ст. – першому десятиріччі ХХІ ст. поряд ужито терміни *безафіксний словотвір іменників* і в дужках *нульова суфіксація* [30, с. 282] або *іменники безафіксного творення (нульова суфіксація)* [29, с. 169;

32, с. 166; 26, с. 51; 31, с. 37]. Тут констатовано, зокрема, що *безафіксне словотворення* в сучасній українській мові використовують під час творення віддієслівних і рідше – відприкметникових дериватів. Безафіксним способом можуть творитися нові слова як від «чистих» основ, так і від тих, у складі яких наявні префікси або суфікси. Словотворчий процес таких іменників виявляється у двох формах: 1) у чистому вигляді (без фонетичних змін), напр.: *садити* – *сад*, *зсувати* – *зсув*; 2) з фонетичними змінами, представленими переважно чергуванням голосних або приголосних звуків, що зумовлено їхніми новими позиціями, пор.: *виходити* – *вихід*, *носити* – *ноша*. У процесі нульової суфіксації твірна основа може зазнавати фонетичних змін, серед яких названо усічення дієслівної основи, пор.: *заповідати* – *заповідь*, *кликати* – *клич*, *відмовити* – *відмова*, *перегукуватися* – *перегук* [29, с. 169–171; 30, с. 282–283; 26, с. 51–53; 31, с. 37–38].

У підручникові «Сучасна українська літературна мова» за редакцією С.О. Караман у розділі «Словотвір» подано *безсуфіксний спосіб*, зміст якого полягає у тому, що від слова, яке є твірною основою, відкидається закінчення (*синій* – *синь*) або одночасно із закінченням і словотворчий суфікс (*блакит-н-ий* – *блакить*, *відвар-и-ти* – *відвар*). Відкидання закінчення або й суфікса дає змогу перевести основу слова в іншу частину мови, де функціонують інші властиві їй форми і закінчення та суфікси. Так утворюються іменники, які ще називають іменниками з *нульовим суфіксом* [32, с. 166–167].

Висновки. Отже, в українській теоретичній і прикладній дериватології термін *усічення* постав у зв'язку з потребою морфонологічного пристосування фонемного кінця твірної основи з фонемним початком словотворчого суфікса у процесі їх поєднання та утворення нового слова. Його вважали одним із видів взаємоприспосовування морфем поряд із чергуванням фонем та інтерфіксацією під час афіксального словотворення. Із цим значенням він кодифікований як у словотворі, так і в словотвірній морфонології. Поодинокі спроби іменувати терміном *усічення* ще й окремий спосіб у безафіксному українському словотворі не було підтримано, очевидно, через усталення цього терміна з морфонологічною функцією.

Характерною особливістю формування української словотвірної термінології, пов'язаної з відсіканням (відкиданням) частини твірної основи, стало ототожнення безафіксного способу (безафіксного словотворення) з нульсуфіксальним способом, або нульовою суфіксацією, що спостерігаємо і в теоретичному словотворі, і в його практичному вивченні.

На сучасному етапі розвитку теорії способів словотвору обґрунтовано використання нового терміна *утинання* на означення самостійного способу творення нових одиниць – утинків, проте він досі не кодифікований. Основними функціями *утинання* є усунення кількох приголосних, що ускладнюють вимову слів, не властивих українській мові звукосполучень та суфіксів твірних слів, неорганічних для серединної локації похідного слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко Т.Г. Поетика нульсуфіксації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2004. 20 с.
2. Білоусенко П.І. Нульсуфіксація у формуванні словотвірної системи українського іменника. *Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики», присвячені пам'яті засновника дериватологічної школи на Україні проф. Івана Ковалика*. Львів, 1991. С. 21–23.
3. Білоусенко П.І. Проблеми і перспективи вивчення динаміки нульсуфіксальної деривації. *Ономастика і апелятиви*. 2000. Вип. 11. С. 10–14.
4. Блумфилд Л. Язык. Москва, 1968. 606 с.
5. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные работы по общему языкознанию. Москва, 1963. 384 с.
6. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования. Москва, 1975. 642 с.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ, 1982. 208 с.
8. Волинець Г.М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2009. 20 с.
9. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
10. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова. Київ, 1981. 200 с.
11. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. Київ, 1999. 208 с.
12. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ, 1958. 298 с.
13. Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. Київ, 1987. 350 с.
14. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. Москва, 1973. 304 с.
15. Карпенко Ю.О. Проблема нульових афіксів у слов'янських мовах. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. 2002. Вып. 8. С. 326–334.

16. Клименко Н.Ф. Аббревіація. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 7.
17. Клименко Н.Ф. Телескопія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 680.
18. Клименко Н.Ф. Зворотна деривація. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 201.
19. Ковалик І.І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів, 1958. С. 161–162.
20. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Івано-Франківськ ; Львів, 2007. 404 с.
21. Кравченко М.В. До питання про явище усечення в українському словотворі (у дериватах іменникового походження). *Українське мовознавство*. 1988. Вип. 15. С. 33–40.
22. Ліпич В.М. Складнонуньсуфіксальні іменники на позначення осіб в історії української мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2006. Вип. XI. Ч. 1. С. 116–123.
23. Лопатин В.В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. *Вопросы языкознания*. 1966. № 1. С. 76–87.
24. Лопатин В.В. Проблемы нулевого словообразовательного аффикса. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1975. С. 390–402.
25. Нелюба А.М. Явища економії в словотвірній номінації української мови. Харків, 2007. 302 с.
26. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2010. 328 с.
27. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с.
28. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979. 408 с.
29. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М.Я. Плющ. Київ, 2006. 430 с.
30. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А.П. Грищенка. Київ, 2002. 439 с.
31. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. Київ, 2010. 374 с.
32. Сучасна українська літературна мова / за ред. С.О. Карамана. Київ, 2011. 560 с.
33. Третевич Л.М. Нулевая суффиксация имён существительных в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Ужгород, 1980. 25 с.
34. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. Москва, 1968. 310 с.

REFERENCES

1. Bilenko T.H. (2004) Poetyka nulsufiksatsii [Poetics of zerosuffixation]. Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree. Zaporizhzhia, 20 p.
2. Bilousenko P.I. (1991) Nulsufiksatsiia u formuvanni slovotvirnoi systemy ukrainskoho imennyka [Zerosuffixation in the formation of the word-forming system of the Ukrainian noun]. *Methodical readings «Word-forming and semantic structure of Ukrainian vocabulary», dedicated to the memory of the founder of the derivatological school in Ukraine prof. Ivan Kovalyk*. Lviv, pp. 21–23.
3. Bilousenko P.I. (2000) Problemy i perspektyvy vyvchennia dynamiky nulsufiksatsiinoi deryvatsii [Problems and prospects of studying the dynamics of zero-suffix derivation]. *Onomastics and appellation*, vol. 11, pp. 10–14.
4. Bloomfield L. (1968) *Jazyk* [Language]. Moscow, 606 p.
5. Baudouin de Courtenay I.A. (1963) *Izbrannye raboty po obshhemu jazykoznaniju* [Selected works on general linguistics]. Moscow, 384 p.
6. Vinogradov V.V. (1975) *Voprosy sovremennogo russkogo slovoobrazovanija* [Questions of modern Russian word formation]. Moscow, 642 p.
7. Vykhoivanets I.R., Horodenska K.H., Hryshchenko A.P. (1982) *Hramatyka ukrainskoi movy* [Grammar of the Ukrainian language]. Kyiv, 208 p.
8. Volynets H.M. (2009) Nulsufiksatsiia v slovotvirnii systemi ukrainskoho imennyka [Zerosuffix in the word-forming system of the Ukrainian noun]. Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree. Zaporizhzhia, 20 p.
9. Hanych D.I., Oliynyk I.S. (1985) *Slovnyk lnhvistychnykh terminiv* [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv, 360 p.
10. Horodenska K.H., Kravchenko M.V. (1981) *Slovotvirna struktura slova* [Word-forming word structure]. Kyiv, 200 p.
11. Horpynych V.O. (1999) *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiia* [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology]. Kyiv, 208 p.
12. Humetska L.L. (1958) *Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st.* [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the XIV – XV centuries]. Kyiv, 298 p.
13. Dolenko M.T., Datsyuk I.I., Kvaschuk A.H. (1987) *Suchasna ukrainska mova* [Modern Ukrainian language]. Kyiv, 350 p.

14. Zemskaya E.A. (1973) *Sovremennyy russkiy jazyk. Slovoobrazovanie* [Modern Russian language. Word formation]. Moscow, 304 p.
15. Karpenko Yu.O. (2002) Problema nulovykh afiksiv u slovianskykh movakh [The problem of zeroaffixes in words]. *East Ukrainian linguistic collection*, vol. 8, pp. 326–334.
16. Klymenko N.F. (2004) Abreviatsiia [Abbreviation]. *Ukrainian Language. Encyclopedia*. Kyiv, P. 7.
17. Klymenko N.F. (2004) Teleskopiia [Telescopy]. *Ukrainian Language. Encyclopedia*. Kyiv, P. 680.
18. Klymenko N.F. (2004) Zvorotna deryvatsiia [Reverse derivation]. *Ukrainian Language. Encyclopedia*. Kyiv, P. 201.
19. Kovalyk I.I. (1958) Slovtvorcha katehoriia slovianskykh nazv osib za yikh natsionalnoiu i terytorialnoiu prynalezhnistiu [Word-forming category of Slavic names of persons according to their national and territorial affiliation]. *Questions of Slavic Linguistics*. Lviv, pp. 161–162.
20. Kovalyk I.I. (2007) *Vchennia pro slovtvir. Vybrani pratsi* [The doctrine of word formation. Selected works]. Ivano-Frankivsk – Lviv, 404 p.
21. Kravchenko M.V. (1988) Do pytannia pro yavyshe usichennia v ukrainskomu slovtvori (u deryvatakh imennykovoho pokhodzhennia) [On the question of the phenomenon of truncation in Ukrainian word formation (in derivatives of noun origin)]. *Ukrainian linguistics*, vol. 15, pp. 33–40.
22. Lipych V.M. (2006) Skladnonulsufiksalni imennyky na poznachennia osib v istorii ukrainskoi movy [Complex zerosuffix nouns to denote persons in the history of the Ukrainian language]. *Current problems of Slavic philology*, vol. XI (1), pp. 116–123.
23. Lopatin V.V. (1966) Nulevaja affiksacija v sisteme russkogo slovoobrazovaniia [Zeroaffixation in the system of Russian word formation]. *Questions of linguistics*, vol. 1, pp. 76–87.
24. Lopatin V.V. (1975) Problemy nulevogo slovoobrazovatel'nogo affiksa [Problems of the zeroderivational affix]. *Actual problems of Russian word formation*. Tashkent, pp. 390–402.
25. Nelyuba A.M. (2007) *Yavyshe ekonomii v slovtvirnii nominatsii ukrainskoi movy* [Phenomena of economy in the word-forming nomination of the Ukrainian language]. Kharkiv, 302 p.
26. Pliushch M.Ya. (2010) *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language. Morphemics. Word formation. Morphology]. Kyiv, 328 p.
27. *Slovyk inshomovnykh sliv* (1974). [Dictionary of foreign words]. Kyiv, 865 p.
28. *Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* (1979). [Word formation of modern Ukrainian literary language]. Kyiv, 408 p.
29. *Suchasna ukrainska literaturna mova: Pidruchnyk*. Pliushch M.Ya. (ed). (2006). [Modern Ukrainian literary language: Textbook]. Kyiv, 430 p.
30. *Suchasna ukrainska literaturna mova: Pidruchnyk*. Hryshchenko A.P. (ed). (2002). [Modern Ukrainian literary language: Textbook]. Kyiv, 439 p.
31. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia. Syntaksys*. [Modern Ukrainian literary language. Morphology. Syntax]. (2010). Kyiv, 374 p.
32. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia. Syntaksys*. Karaman S.O. (ed) (2011). [Modern Ukrainian literary language]. Kyiv, 560 p.
33. Tretevich L.M. (1980) Nulevaja suffiksacija imjon sushhestvitel'nyh v sovremennom ukrainskom jazyke [Zerosuffixation of nouns in modern Ukrainian]. Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree. Uzhgorod, 25 p.
34. Shanskij N.M. (1968) *Ocherki po russkomu slovoobrazovaniju* [Essays on Russian word formation]. Moscow, 310 p.